

دانشگاه الزهرا (س)
دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه
جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
رشته علوم قرآن و حدیث

عنوان
بررسی رویکرد رجالی معجم رجال الحدیث

استاد راهنما
دکتر فتحیه فتاحی زاده

دانشجو
فاطمه ونکی

اسفند ۱۳۹۰

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

دانشگاه الزهراء (س)

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته علوم قرآن و حدیث

عنوان

بررسی رویکرد رجالی معجم رجال الحدیث

استاد راهنما

دکتر فتحیه فتاحی زاده

استاد مشاور

دکتر محمد کاظم رحمان ستایش

دانشجو

فاطمه ونکی

اسفند ۱۳۹۰

کلیه دستاوردهای این تحقیق متعلق به دانشگاه
الزهرا (س) است.

تقدیم :

تقدیم به او که سیل علم و معرفت، از کوهسار وجودش فرو می‌ریزد و مرغان بلند پرواز اندیشه را یارای پرواز به بلندای ارزش او نیست.

تقدیم به او که در آن رویداد تاریک و پرابهام، شکیبایی و صبر را خردمندانه تر از مبارزه و پیکار دید و دریغش آمد خاندانش را در جنگی نابرابر به کشتن دهد و با این که خار در دیدگان داشت؛ چشم پوشید و جام تلخ حوادث را در حالی که استخوان در گلو داشت جرعه‌جرعه نوشید، صبر کرد و نظاره‌گر غارت میراث خود گردید.

او که گرفتار مردمی شد که وقتی فرمان می‌داد، اطاعت نمی‌کردند و چون فرا می‌خواند پاسخ نمی‌دادند. لعنت خداوند بر آنان که دلش را پر از خون و سینه‌اش را مملو از خشم ساختند و پیایی جرعه‌ی اندوه در کامش ریختند.

السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا وَلِيَّ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنَّكَ أَنْتَ أَوَّلُ مَظْلُومٍ وَأَوَّلُ مَنْ غُصِبَ
حَقُّهُ صَبْرَتَ وَأَحْتَسَبْتَ حَتَّى أَتَاكَ
الْيَقِينِ

ستایش و سپاس :

خدایا ! تویی سزاوار ستایش‌های نیکو و بسیار و بی‌شمار ستودن، اگر تو را آرزو کنند پس بهترین آرزویی و اگر به تو امید بندند، بهترین امیدی.

خدایا ! این بنده‌ی توست که تو را یگانه می‌خواند و توحید و یگانگی تو را سزاست و جز تو کسی را سزاوار این ستایش‌ها نمی‌داند. خدایا ! مرا به درگاه تو نیازی است که جز فضل تو جبران نکند و آن نیازمندی را جز عطا و بخشش تو به توانگری مبدل نگرداند، خداوندا ! هر ثناگویی از سوی ستایش شده پاداشی دارد ، پس در این مقام رضای خود را به ما عطا فرما و دست نیاز ما را از دامن غیر خود بازگیر که تو بر همه چیز توانایی.

بر خود لازم می‌دانم مراتب سپاس و قدر دانی خویش را از راهنمایی مشفقانه استاد محترم سرکار خانم دکتر فتحیه فتاحی زاده ابراز دارم که راهنمایی این رساله را پذیرفتند و از ابتدا تا انتهای این پژوهش ، صبورانه یاریگر و مشوق من بودند.

و نیز از دقت نظر و زحمات استاد محترم، جناب حجت الاسلام والمسلمین آقای دکتر محمداکرم رحمان ستایش که زحمت مشاوره را برعهده داشتند؛ سپاسگزاری می‌نمایم. در نهایت از زحمات بی‌دریغ و بی‌منت پدر ، مادر و خواهر عزیزم و تمامی کسانی که در این مدت یارو همراه من بودند؛ کمال تشکر را دارم. همچنین از همسر مهربان و دلسوزم که همواره پشتیبان من خواهد بود.

پژوهشگر ، با بضاعت علمی اندک خود ، این تحقیق را در شمار گام‌های نخست در موضوع خود می‌داند. لذا معتقد است ، نقد عالمانه‌ی صاحب‌نظران در جهت رفع کاستی‌های فراوان آن، می‌تواند در تجدید نظرهای آینده و نیز سایر آثاری که توسط فرهیختگان این وادی ارائه می‌شود؛ نقشی سازنده و تعالی‌بخش داشته‌باشد.

چکیده :

جامع‌ترین و روشمندترین کتاب رجالی که در عصر حاضر نگاشته شده، معجم رجال الحدیث است که به سبب مزایای بسیار در تحقیقات رجالی مأخذی معتبر به شمار می‌آید. این کتاب، علاوه بر مزایای چینش الفبایی، از مزایای کتب طبقات نیز بهره‌مند است. آیت‌الله‌خویی با بهره‌گیری از دانش طبقات و نیز توجه به روش سندگذاران در چینش اسناد، آغاز و پایان اسناد را شناسایی و آسیب‌های آن را بازسازی کرده و با کشف تحریفات، تمییز مشترکات و توحیدمخالفات از صحت عناوین موجود در سند، اطمینان حاصل نموده‌است. مرحله‌ی نهایی کار شناسایی سند، شناخت میزان اعتماد به نقل راوی است. اعتبار آرای رجالیان در اندیشه‌ی آیت‌الله‌خویی، برپایه‌ی حجیت خبر واحد استوار است؛ بر این اساس، برخی توثیق‌های خاص و گونه‌هایی از توثیق عام که مستند به خبر واحد است؛ اعتبار می‌یابد. معتبرترین آرای رجالی که از رجالیان متقدم به ویژه صاحبان اصول اولیه رجالی صادر شده‌است؛ در غالب موارد، با لحاظ شرایطی مورد پذیرش ایشان واقع شده‌است؛ اما در صورت عدم احراز شرایط، به نقد و بررسی و یا شرح و توضیح آراء مبادرت نموده و بر فرض وجود تعارض میان آرای رجالیان به حل تعارض آن‌ها پرداخته و در صورت تعارض جرح و تعدیل، به تساقط آراء و مجهول‌الحال گشتن راوی حکم نموده‌است.

کلید واژه‌ها : آیت‌الله‌خویی، معجم رجال الحدیث، سندشناسی، رجال شناسی، طبقات، جرح و تعدیل، اصول اولیه رجالی.

فهرست مطالب

عنوان..... صفحه

فصل اول: کلیات

مقدمه	۲
۱-۱- تبیین مسأله‌ی پژوهش	۸
۲-۱- پرسش‌های پژوهش	۸
۳-۱- فرضیه‌های پژوهش	۸
۴-۱- اهداف پژوهش و ضرورت آن	۹
۵-۱- پیشینه‌ی پژوهش	۱۰
۶-۱- مروری کوتاه بر زندگانی آیت‌الله‌خویی	۱۱
۱-۶-۱- ولادت و دوران تحصیل	۱۱
۲-۶-۱- استادان	۱۳
۳-۶-۱- تدریس	۱۶
۴-۶-۱- شاگردان	۱۹
۵-۶-۱- تقریرات ، تألیفات و آثار اجتماعی	۲۱
۱-۵-۶-۱- تقریرات	۲۱
۲-۵-۶-۱- تألیفات	۲۴
۳-۵-۶-۱- آثار اجتماعی	۲۸
۶-۶-۱- شخصیت سیاسی	۳۰
۷-۶-۱- وفات	۳۳

- ۳۵..... ۷-۱- آشنایی با معجم رجال الحديث.
- ۳۶..... ۱-۷-۱- انگیزه‌ی تألیف.....
- ۳۸..... ۲-۷-۱- شیوه‌ی تألیف.....
- ۳۹..... ۱-۲-۷-۱- ساختار کتاب.....
- ۴۲..... ۲-۲-۷-۱- بخش‌های کتاب.....
- ۴۲..... ۱-۲-۲-۷-۱- مقدمه.....
- ۴۴..... ۲-۲-۲-۷-۱- متن اصلی.....
- ۴۴..... ۳-۲-۲-۷-۱- تفصیل طبقات راویان.....
- ۴۵..... ۳-۷-۱- شیوه‌ی نقل مطالب.....
- ۴۵..... ۱-۳-۷-۱- شیوه‌ی عنوان‌گذاری.....
- ۴۷..... ۲-۳-۷-۱- شیوه‌ی شرح حال نگاری.....
- ۴۹..... ۳-۳-۷-۱- شیوه‌ی تعیین طبقه راویان.....
- ۵۱..... ۴-۳-۷-۱- شیوه‌ی بیان اختلاف کتب و نسخ.....
- ۵۲..... ۴-۷-۱- ویژگی‌های معجم رجال الحديث.....
- ۵۴..... ۵-۷-۱- تصحیح و تنقیح معجم رجال الحديث.....
- ۵۵..... ۶-۷-۱- اهم منابع معجم رجال الحديث.....
- ۵۶..... ۱-۶-۷-۱- منابع رجالی.....
- ۵۸..... ۱-۱-۶-۷-۱- رجال کشی.....
- ۶۳..... ۲-۱-۶-۷-۱- رجال برقی.....
- ۶۵..... ۳-۱-۶-۷-۱- رجال ابن غضائری.....
- ۶۹..... ۴-۱-۶-۷-۱- فهرست شیخ طوسی.....
- ۷۲..... ۵-۱-۶-۷-۱- رجال شیخ طوسی.....

- ۷۶.....۱-۷-۶-۱-۶- رجال نجاشی
- ۸۱.....۱-۷-۶-۲- منابع روایی
- ۸۴.....۱-۷-۶-۲-۱- کافی
- ۸۷.....۱-۷-۶-۲-۲- من لا يحضره الفقيه
- ۱-۷-۶-۲-۳- تهذيب الأحكام و الإستبصار فيما اختلف من الأخبار.....۸۹

فصل دوم: سند شناسی در معجم رجال الحديث

- ۱-۲- شناخت سند.....۹۹
- ۱-۱-۲- انواع اختصار در اسناد.....۱۰۱
- ۱-۱-۱-۲- تعلیق و شبه تعلیق.....۱۰۱
- ۱-۱-۲-۲- تحویل.....۱۰۳
- ۱-۱-۲-۳- ضمیر.....۱۰۵
- ۱-۲-۲- روش آیت الله خویی در بازیابی اختصارهای سند.....۱۰۶
- ۱-۲-۱-۲- بازیابی تعلیق و شبه تعلیق در اسناد.....۱۰۷
- ۱-۲-۱-۲-۱- بازیابی تعلیق.....۱۰۷
- ۱-۲-۱-۲-۲- بازیابی شبه تعلیق.....۱۱۱
- ۱-۲-۲- تفکیک تحویل در اسناد.....۱۱۵
- ۱-۲-۳- بازیابی مرجع ضمیر در اسناد.....۱۲۰
- ۲-۲- کشف تحریفات سند.....۱۲۴
- ۱-۲-۲- روش آیت الله خویی در تصحیح تحریفات سند.....۱۲۶

- ۱۲۷.....۱-۱-۲-۲ بهره‌گیری از دانش طبقات.....
- ۱۲۸.....۱-۱-۱-۲-۲ تصحیح حلقه‌های سند.....
- ۱۳۱.....۲-۱-۱-۲-۲ تصحیح عبارات سند.....
- ۱۳۳.....۳-۱-۱-۲-۲ تصحیح عناوین سند.....
- ۱۳۸.....۲-۱-۲-۲ موافقت کافی ، وافى و وسائل الشيعه.....
- ۱۴۱.....۳-۲ تمییز مشترکات.....
- ۱۴۲.....۱-۳-۲ روش آیت الله خوئی در تمییز مشترکات.....
- ۱۴۳.....۱-۱-۳-۲ بهره‌گیری از دانش طبقات.....
- ۱۴۹.....۲-۱-۳-۲ جست‌وجوی قرائن از داده‌های رجالی.....
- ۱۵۷.....۴-۲ توحید مختلفات.....
- ۱۵۹.....۱-۴-۲ روش آیت الله خوئی در حکم به وحدت و تعدد عناوین.....
- ۱۶۰.....۱-۱-۴-۲ بهره‌گیری از دانش طبقات.....
- ۱۶۰.....۱-۱-۱-۴-۲ اختلاف در راوی و مروی عنه.....
- ۱۶۴.....۲-۱-۱-۴-۲ اشتراک در راوی و مروی عنه.....
- ۱۶۶.....۲-۱-۴-۲ توجه به عنوان‌گذاری اصول اولیه رجالی.....
- ۱۶۶.....۱-۲-۱-۴-۲ اتفاق اصول اولیه رجالی بر تعدد عنوان‌گذاری.....
- ۱۷۰.....۲-۲-۱-۴-۲ اقتصار هر اصل بر ذکر یک عنوان.....
- ۱۷۱.....۳-۲-۱-۴-۲ اختلاف اصول اولیه رجالی در وحدت و تعدد عنوان گذاری.....
- ۱۷۴.....۳-۱-۴-۲ توجه به سایر قرائن.....
- ۱۷۴.....۱-۳-۱-۴-۲ اشتراک در شرح حال.....
- ۱۷۷.....۲-۳-۱-۴-۲ اختلاف در شرح حال.....

- ۱۷۸.....توثیق و تضعیف.....۵-۲
- ۱۷۹.....شرایط راوی و راه‌های احراز آن از دیدگاه آیت الله خویی.....۱-۵-۲
- ۱۸۰.....شرایط پذیرش خبر راوی از دیدگاه آیت الله خویی.....۱-۱-۵-۲
- ۱۸۲.....کاربرد واژه‌ی ثقہ در اندیشه‌ی آیت الله خویی.....۱-۱-۱-۵-۲
- ۱۸۶.....رابطه‌ی توثیق با شرایط راوی.....۲-۱-۱-۵-۲
- ۱۸۶.....رابطه‌ی وثاقت و عدالت از منظر آیت الله خویی.....۱-۲-۱-۱-۵-۲
- ۱۸۹.....رابطه‌ی وثاقت و ضبط از منظر آیت الله خویی.....۲-۲-۱-۱-۵-۲
- ۱۹۲.....راه‌های احراز شرایط راوی از دیدگاه آیت الله خویی.....۲-۱-۵-۲
- ۱۹۴.....نتیجه‌گیری.....۶-۲

فصل سوم: مبانی اعتبار آرای رجالیان و روش‌های احراز وثاقت راویان

در اندیشه‌ی آیت الله خویی

- ۲۰۰.....مبنای اعتبار آرای رجالیان از دیدگاه آیت الله خویی.....۱-۳
- ۲۰۱.....شهادت.....۱-۱-۳
- ۲۰۱.....حجیت خبر واحد.....۲-۱-۳
- ۲۰۴.....اعتبار آراء اهل خبره.....۳-۱-۳
- ۲۰۶.....وثوق و اطمینان.....۴-۱-۳
- ۲۰۷.....دلیل انسداد.....۵-۱-۳
- ۲۰۸.....روش‌های احراز وثاقت راویان از دیدگاه آیت الله خویی.....۲-۳
- ۲۱۱.....راه‌های اثبات توثیق خاص.....۱-۲-۳
- ۲۱۲.....تصریح معصوم علیه‌السلام.....۱-۱-۲-۳

- ۲۱۶.....۲-۱-۲-۳- تصریح رجالی متقدم.
- ۲۱۶.....۳-۱-۲-۳- تصریح رجالی متأخر.
- ۲۱۸.....۴-۱-۲-۳- ادعای اجماع بر وثاقت راوی.
- ۲۲۰.....۲-۲-۳- گونه‌های توثیق عام.
- ۲۲۲.....۱-۲-۲-۳- توثیق راویان کتاب‌ها.
- ۲۲۲.....۱-۱-۲-۲-۳- توثیق راویان کتاب تفسیر علی بن ابراهیم قمی.
- ۲۲۶.....۲-۱-۲-۲-۳- توثیق راویان کتاب کامل الزیارات.
- ۲۳۰.....۳-۱-۲-۲-۳- توثیق راویان کتاب المزار.
- ۲۳۱.....۴-۱-۲-۲-۳- توثیق راویان کتاب بشارة المصطفی لشيعة المرتضى.
- ۲۳۲.....۲-۲-۲-۳- توثیق مشایخ راویان.
- ۲۳۳.....۱-۲-۲-۲-۳- توثیق مشایخ نجاشی.
- ۲۳۵.....۲-۲-۲-۲-۳- توثیق مشایخ اصحاب اجماع.
- ۲۳۸.....۳-۲-۲-۲-۳- توثیق مشایخ ثقات سه‌گانه.
- ۲۴۲.....۴-۲-۲-۲-۳- توثیق مشایخ جعفر بن بشیر و محمد بن اسماعیل بن میمون زعفرانی.
- ۲۴۳.....۵-۲-۲-۲-۳- توثیق مشایخ احمد بن محمد بن عیسی اشعری.
- ۲۴۴.....۶-۲-۲-۲-۳- توثیق مشایخ علی بن حسن طاطری.
- ۲۴۶.....۷-۲-۲-۲-۳- توثیق مشایخ خاندان بنو فضال.
- ۲۴۷.....۸-۲-۲-۲-۳- توثیق مشایخ راویان جلیل‌القدر.
- ۲۴۹.....۳-۲-۲-۳- توثیق های عام بر پایه‌ی مبانی خاص.
- ۲۵۰.....۱-۳-۲-۲-۳- توثیق وکلای معصومان علیهم‌السلام.
- ۲۵۳.....۲-۳-۲-۲-۳- توثیق مشایخ اجازه.

- ۲۵۸.....توثیق راویان کثیرالروایة.....۳-۳-۲-۲-۳
- ۲۶۲.....توثیق راویان اصل و کتاب.....۴-۳-۲-۲-۳
- ۲۶۳.....توثیق مصاحبان معصومان علیهم السلام.....۵-۳-۲-۲-۳
- ۲۶۴.....توثیق اصحاب امام صادق علیه السلام در رجال شیخ طوسی.....۶-۳-۲-۲-۳
- ۲۶۵.....توثیق راویان واقع در سند محکوم به صحت.....۷-۳-۲-۲-۳
- ۲۷۴.....مدح راویان واقع در مشیخه صدوق.....۸-۳-۲-۲-۳
- ۲۷۶.....توثیق راویان مورد ترحم یا ترضی صدوق.....۹-۳-۲-۲-۳
- ۲۷۷.....نتیجه گیری.....۳-۳

فصل چهارم: روش آیت الله خویی در برخورد

با اصول اولیه رجالی

- ۲۸۳.....پذیرش گزارش های اصول اولیه رجالی.....۱-۴
- ۲۸۳.....برخورداری از شرایط حجیت رأی رجالی.....۱-۱-۴
- ۲۸۳.....وثاقت گزارش گر.....۱-۱-۱-۴
- ۲۸۴.....صحت انتساب گزارش به گزارش گر.....۲-۱-۱-۴
- ۲۸۵.....حسی بودن گزارش.....۳-۱-۱-۴
- ۲۸۵.....دلالت صریح بر رأی رجالی.....۲-۱-۴
- ۲۸۶.....سازگاری با سایر داده های رجالی.....۳-۱-۴
- ۲۸۸.....شرح و توضیح گزارش های اصول اولیه رجالی.....۲-۴
- ۲۸۹.....شرح و توضیح حجیت گزارش ها.....۱-۲-۴

- ۲۹۰.....۴-۲-۲- شرح و توضیح دلالت گزارش‌ها بر رأی رجالی
- ۲۹۲.....۴-۲-۳- شرح و توضیح سازگاری گزارش‌ها با سایر داده‌های رجالی
- ۲۹۴.....۴-۳- نقد و بررسی گزارش‌های اصول اولیه رجالی
- ۲۹۴.....۴-۳-۱- نقد و بررسی حجیت گزارش‌ها
- ۲۹۵.....۴-۳-۱-۱- نقد و بررسی اعتبار روایات
- ۲۹۷.....۴-۳-۱-۲- نقد و بررسی انتساب گزارش‌ها
- ۳۰۰.....۴-۳-۲- نقد و بررسی دلالت گزارش‌ها بر رأی رجالی
- ۳۰۴.....۴-۳-۳- نقد و بررسی سازگاری گزارش‌ها با سایر داده‌های رجالی
- ۳۰۹.....۴-۴- برخورد با اختلاف‌های موجود در گزارش‌های اصول اولیه رجالی
- ۳۱۰.....۴-۴-۱- اختلاف در عناوین و شرح حال راویان
- ۳۱۱.....۴-۴-۱-۱- جمع میان گزارش‌های مختلف
- ۳۱۳.....۴-۴-۱-۲- ترجیح یکی از طرفین و نقد طرف دیگر
- ۳۱۷.....۴-۴-۲- اختلاف در جرح و تعدیل راویان
- ۳۱۸.....۴-۴-۲-۱- روش برخورد با تعارض‌های بدوی
- ۳۲۵.....۴-۴-۲-۲- روش برخورد با تعارض‌های مستقر
- ۳۲۷.....۴-۴-۲-۲-۱- تعارض در آراء یک رجالی
- ۳۲۸.....۴-۴-۲-۲-۲- تعارض در آرای چند رجالی
- ۳۲۹.....۴-۴-۲-۲-۲-۱- تقدم قول جارح
- ۳۳۱.....۴-۴-۲-۲-۲-۲- بهره‌گیری از مرجحات
- ۳۳۳.....۴-۴-۲-۲-۲-۳- توقف در حال رجالی راوی
- ۳۳۷.....۴-۵- نتیجه‌گیری
- ۳۴۰..... جمع‌بندی نهایی

فصل اول:

کلیات

مقدمه

حدیث پس از عصر معصومان، تنها منبع و مرجع مقبول برای دستیابی به سخن معصومان شد؛ اما با گذر زمان و با گسترش وضع و جعل در متون روایی؛ عرصه‌ی استفاده مطلق از احادیث تنگ شد. بدیهی است اگر عقیده، ایمان و صداقت راوی معلوم نباشد؛ اطمینانی به روایت او نیست. شناخت رجال و راویان حدیث از قرن دوم به بعد، به خصوص برای امامیه، از این جهت مهم بود که راویانی دروغگو و سودجو و یا فاسدالعقیده از میان مسلمانان و به خصوص شیعیان پدید آمده بودند. اختلاف شدید و تضاد عقیده میان مدعیان تشیع و متشیعین موجب شد امامیه با احتیاط بیشتر روایات را بپذیرند و این خود قهراً آنان را به فحص و تحقیق در سابقه‌ی راویان و ضبط و تدوین حالات و عقاید و آراء رجال حدیث وادار می‌کرد.^۱ به همین علت محدثان تلاش نمودند تا راه‌هایی برای دستیابی به احادیث صحیح جستجو کنند. در این میان شایع‌ترین راه برای پی‌بردن به صحت صدور حدیث؛ سندخواهی و پرسش از احوال راویان بود. به دنبال این توجه و ارزش‌گذاری

^۱ طوسی، محمد بن حسن، *اختیار معرفة الرجال*، تصحیح حسن مصطفوی، بی‌جا، بی‌نا، ۱۳۴۸، صص ۳-۴ (مقدمه‌ی آقای واعظ زاده خراسانی)

به سند، ضرورت شناخت راویان اوج گرفت. در عصر اصحاب ائمه علیهم السلام این شناخت، با آشنایی بی واسطه و با واسطه با راوی پدید می آمد و براساس همین آشنایی، برخی راویان، راویان دیگر را توثیق یا تضعیف می کردند. پس از این دوره که دیگر شناخت بیشتر راویان، بدون واسطه امکان نداشت؛ شهادت ها بودند که به معرفی راویان پرداخته و شناختی ظاهری نسبت به آنها را سبب شدند.^۱

به خاطر شدت احتیاج به پی بردن به صحت صدور احادیث، در راستای استنباط احکام شرعی، علمای شیعه از عصر اول تا امروز به تدوین کتب خاصه علم رجال پرداخته و نام راویان حدیث را با بیان اوصافشان و شمارش کتب و آثارشان ذکر نمودند^۲ و از آن پس تنها راه شناخت راویان به استفاده از اطلاعات رجالی موجود در این منابع منحصرگشت.

بی شک شناخت منابع هر دانشی، اهمیت ویژه ای در برداشت های علمی از آن دانش دارد. تحقیق در تاریخ و منابع و مبانی هر دانشی از ارکان پژوهش در آن دانش شمرده می شود. تحقیق در دانش رجال نیز نیاز مند شناخت دقیق منابع و اسناد شناسایی راویان است؛ چراکه راه دیگری در شناخت هویت تک تک راویان و تعیین میزان اعتبار آنان و اعتماد به نقلشان وجود ندارد.^۳

از آن جا که علوم حدیث بر پایه نقل و گفتار تاریخی استوار است؛ به طور دائم، نیاز به استناد و دریافت های موشکافانه از اسناد در آنها احساس می شود. از این میان، علم رجال، بیش از برخی دیگر از علوم حدیث با این امر دست به گریبان است؛ زیرا بر خلاف متون روایی، اصول و ضوابط ثابتی برای سنجش راویان وجود ندارد و شناخت آنها تنها برپایه ی اسناد علمی بر جای مانده از عصر آنان یا زمان نزدیک به عصرشان است. براین اساس، شناخت منابعی که اطلاعات راویان را

^۱رحمان ستایش، محمد کاظم، آشنایی با کتب رجالی شیعه، تهران، سازمان مطالعات و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها، ۱۳۸۵، صص ۳-۴.

^۲ر.ک. منزوی تهرانی، محمد محسن (آقا بزرگ)، الذریعه الی تصانیف الشیعه، چاپ دوم، بیروت، دار الاضواء، ۱۴۰۳ق، ج ۱۰، ص ۸۰.

^۳رحمان ستایش، آشنایی با کتب رجالی شیعه، ص ۱.